

Gjenopp- dagelsen av jorden

– et intervju med
Bruno Latour

Dette er det første intervjuet i en serie Anders Dunker gjør for Samtiden med sentrale miljøtenkere fra ulike land. Hvordan forandrer miljøproblemene måten vi betrakter oss selv og verden på? Kan klimakrisen forstås og løses på nye måter?

TEKST ANDERS DUNKER | PARIS

I sine to seneste bøker hevder Bruno Latour at vi trenger en ny beskrivelse av jorden – en som endrer synet vårt på naturvitenskapen, naturen og oss selv. «Jorden er noe helt annet enn naturen», sier han i dette intervjuet.

<p>Om bidragsyteren</p> <p>ANDERS DUNKER er utdannet litteraturviter og har undervist i estetikk og filosofi ved blant annet Universitetet i Oslo. Han skriver for ulike kulturtidsskrifter og er fast bokanmelder i Ny Tid. Dunker bor for tiden i Barcelona og jobber med en bok om den tyske filosofien Peter Sloterdijk, som kommer på norsk og dansk senere i år.</p>		
<p>LOKAL IDENTITET</p> 	<p>Siden jeg flytter mye på meg, er lokal identitet noe jeg øver meg på å leve uten. Å vite <i>hvem</i> jeg er, innebærer kanskje å vite hvor jeg er, men «<i>hvor</i>» er ikke nødvendigvis et geografisk sted. <i>Hvor</i> må heller bety <i>sammen med hvem</i> – et miljø, gamle og nye venner, valgte slektskaper, de jeg har i tankene og føler meg forbundet med.</p>	

FOTO PRIVAT

AD: I boken din *Paris ville invisible* (Paris, den usynlige byen) fra 1998 prøver du å vise hvor vanskelig det egentlig er å se Paris. Du hevder at byen ikke kan forstås uten samfunnet den rommer – og at «samfunnet» i sin tur nesten er umulig å gjøre synlig i sin helhet. Vil du si at din nylig utgitte bok *Facing Gaia* (2017) er et tilsvarende forsøk – på å se jorden, den usynlige planeten?

BL: Utforskningen av Paris i fotoboken du nevner, var en øvelse i representasjonens umulige kunst. Det ble klart for meg at vi ikke kan se Paris som et panorama. Det er umulig virkelig å se alt på én gang, for når noe blir synlig, blir noe annet usynlig. Du kan ikke se byen uten å interagere med den. Selv kartene vi bruker for å orientere oss, blir stadig justert opp mot terrenget. Paris sett ovenfra, eller fra en satellitt, gir ingen dypere forståelse – du må for eksempel også trenge ned og inn i vannverket, kloakksystemet, elektrisiteten, menneskenes bevegelser, strømmene av turister. Enhver representasjon blir brukt på visse måter. Tilsvarende har vi latt oss bedra av disse bildene av jorden sett fra verdensrommet: De gir en falsk forestilling om enhet og oversikt, som ikke hjelper oss til å forstå vår egen situasjon. Hvis du ser jorden utenfra, så ser du den ikke fra et sted der du faktisk oppholder deg – med mindre du er astronaut. Det er ikke sant som folk sier, at vi ser hvor skjør planeten er ute i universet: At den er skjør, forstår vi først

GAIA-HYPOTESEN

En hypotese om jorden, utviklet av den britiske naturviteren og miljøaktivisten James Lovelock, etter hvert i samarbeid med den amerikanske biologen Lynn Margulis. Teorien går ut på at jorden oppfører seg som en levende organisme, et selvregulerende system der alle levende organismer i samspill med det fysisk-kjemiske miljøet påvirker det globale klimaet. Gaia-hypotesen har inspirert både miljø- og New Age-bevegelsen. Senere har Lovelock hevdet at det er for sent for mennesket å redusere CO₂-utslippene, og argumentert for at kjernekraft er den eneste energikilden som kan motvirke global oppvarming.

FOTO MANUEL BRAUN

når vi kartlegger økologiske og geofysiske prosesser, gjennom et mylder av undersøkelser og møter. Vi må gjøre noe med måten vi forstår vår egen verden på, for når vi inntar en typisk «kosmisk» synsvinkel, når vi inntar et planetært perspektiv på jorden, så forsvinner alle menneskene, alt liv, det blir bokstavelig talt forsvinnende lite.

AD: Og universet, «naturen» forstått i sin videste forstand, inkluderer jo andre galakser, sorte hull, stjernetaker – størrelser av en helt annen karakter enn skjøre og komplekse økosystemer her på jorden.

BL: Nettopp derfor er begrepet om «naturen» for stort. Vi lever ikke i naturen, vi lever i den kritiske sonen.

AD: Hva er «den kritiske sonen»? Snakker vi da om biosfæren?

BL: Det jeg liker med dette begrepet, er at det minner oss om at sonen der livet kan utfolde seg, er flortynn, som en ferniss rundt

jordkloden. Vi lever ikke på kloden så mye som vi lever inne i dette tynne laget av livsgunstige forhold. Dette er en ny måte å se kosmos på – en ny kosmologi eller kosmografi. Den kritiske sonen er ikke helt det samme som biosfæren. Biosfæren er et begrep som stammer fra den sveitsiske geologen Eduard Suess, og som senere ble utviklet av den sovjetrussiske bio- og geokjemikeren Vladimir Vernadskij. Vi kan definere biosfæren som den delen av jorden og atmosfæren der det finnes liv, kort sagt, og som relasjonene mellom alle levende vesener og organismer vi finner der – meitemark, planter, sopp og så videre. Biosfæren kan med andre ord forstås som summen av alle økosystemene på planeten vår. Den kritiske sonen er mer et geofysisk eller geokjemisk begrep – det er bio-geo-kjemisk. Her er det vel så interessant å trekke forbindelseslinjer til kretsløpet av H₂O eller svovel og atmosfæriske gasser, som til organismene og relasjonene mellom dem. Sonen rommer alt det som har blitt modifisert av livsformer, slik

Vi lever ikke i naturen, vi lever i den kritiske sonen.

– Bruno Latour

BRUNO LATOUR (f. 1947)

Den franske vitenskaps-sosiologen Bruno Latour er blant de mest toneangivende tenkerne innen sitt felt. Han er kanskje aller mest kjent for gjennombruddsboken *Nous n'avons jamais été modernes* (1991; norsk utgave *Vi har aldri vært moderne* i 1996), der han problematiserer det naturvitenskapelige skillet mellom menneske og natur. I senere bøker er han opptatt av vitenskapens idealer om objektivitet og det vitenskapelige arbeidets praktiske og politiske aspekter. Siden han mottok Holbergprisen i Bergen i 2013, har han viet det meste av oppmerksomheten

sin til klimaspørsmålet. I boken *Face à Gaïa* (2015; engelsk utgave *Facing Gaïa* i 2017) reflekterer Latour rundt det han kaller «det nye klimatiske regimet»: Menneskeskapte endringer i atmosfæren gjør det uavklarte forholdet mellom mennesket og naturen til vår tids største politiske problem. I sin nyutkomne bok *Où Atterrir – Comment s'orienter en politique* (= «Hvor skal vi lande? Hvordan orientere seg i politikken», på fransk i 2017) utvider han argumentene og går inn i en globalpolitisk polemikk hvor han søker orienteringspunkter for en forvirret tid.

som atmosfæren. Slik kan vi si at den kritiske sonen er synonymt med Gaia – den britiske naturviteren James Lovelock bruker begrepet i sin kjente hypotese. Men hovedsaken er at organismer har modifisert seg og stadig modifiserer seg, og faktisk har frembragt den kritiske sonen som vi alle avhenger av.

AD: For din egen del virker det som du nøler en del med å bringe inn Gaia-begrepet i tenkingen din, men du gjør det – veldig forsiktig og omhyggelig. Hva er det du vil oppnå med å ta begrepet i bruk – og hva er det du vil unngå?

BL: Folk spør meg av og til hvorfor jeg fortsetter å snakke om Gaia når det er så vanskelig å opprettholde meningen jeg vil gi begrepet. Vel, for det første er det et fint ord. For det andre er det det samme ordet som «geo», som vi gjenfinner i geofysikk, geografi, geokjemi, geomorfologi og så videre. På en måte er jeg opptatt av å gripe så mye jeg overhodet kan med dette begrepet Gaia, så tvetydigheten og uklarheten plager meg ikke så mye. Det

favner alt fra New Age til antikkens mytologi, og videre til systemteori og cybernetikk. Det interesserer også mange forskjellige mennesker: fra ny-druider, kanskje norrøne nyhedninger, jeg vet ikke, til geologer og de strengeste fysikere. Så det er et altomfattende begrep ...

AD: ... og likevel vil du unngå de religiøse overtonene?

BL: Å snakke om Gaia som en herskerinne over alt liv – det ville være å gå tilbake til gammeldags materiell teologi, noe jeg prøver å unngå i boken min, som peker på det feilaktige ved et religiøst naturbegrep. Lovelock selv prøvde å unngå dette feilgrepet, men han måtte jo også finne opp hele konseptet, så her må vi lese ham med en viss velvilje – ellers ender vi opp med å tolke ham dit hen at han virkelig besjeler jorden og gjør den til en gudinne. Det han egentlig snakker om, er en slags termostat – et selvregulerende system – der organismene på jorden har

Jeg har all mulig respekt for Arne Næss og dypøkologien, men jeg tror vi må tenke helt annerledes.

– Bruno Latour

frembragt og dernest stabiliserer atmosfæren, slik at endringer i flora og fauna ikke kan forstås uavhengig av endringer i atmosfæren – og omvendt. Men vi må huske på at Gaia-hypotesen ble fremsatt av både Lovelock og den amerikanske biologen Lynn Margulis. De opererer på to ulike skalaer, for der Lovelock er opptatt av planetsystemet som helhet, ser Margulis på mikroorganismene og indre symbiotiske forhold: Hvordan cellene er mitokondrienes miljø, kroppen cellenes miljø, og så videre. Uten hennes bidrag ville Gaia-hypotesen forblitt en svært enkel metafor, et rent termostatsystem. Fordelen med Gaia-begrepet er at hvis vi motstår fristelsen til å sette det over livsformene, så begynner det å bli et navn på kontinuiteten mellom alle livsformene og de andre fysiske systemene. Det har en veldig annerledes metafysikk, så å si, enn begrepet om natur.

AD: Når naturbegrepet kritiseres, er det noen som ser det som et angrep på naturen selv. I tillegg har begrepet om det postnaturlige, slik den amerikanske miljøforkjemperen Bill McKibben anvender det, fått folk til å si: «Det er ikke nødvendig å beskytte naturen, for naturen finnes ikke – begrepet er en konstruksjon.» Eller også: «All natur er under påvirkning av mennesket, så det er ingen vits å prøve å beskytte den.» Trenger vi ikke naturbegrepet lenger?

BL: Det kan hende at uten det gamle naturbegrepet, så vil villmarken og deler av

økosystemene forbli ubeskyttet mot overgrep: De blir redusert til rene ressurser. Dette er hva Heidegger kalte *gestell*, noe som kan tas i bruk uten hensyn til en eventuell egen verdighet. Men det ironiske er at det er nettopp det klassiske naturbegrepet som er årsak til denne tingliggjøringen, for det er selve skillet mellom menneske og natur som reduserer naturen til noe manipulerbart, noe «objektivt» og «materielt», mens bare mennesker kan være aktører. Dermed er kampen for naturen feilslått. Alt vi gjør og overhodet kan gjøre, er uansett å adlyde naturlovene – også når vi skader og ødelegger ulike livsformer og habitater. Begrepet om naturen og det naturlige gir ingen garantier. Slik sett er det for meg bedre å snakke om Gaia, for når du snakker om Gaia, så vil du innse at et mangfold av agenter – altså handlende parter – er sammenfiltret. Da kan du også begynne å oppgi forenklingen av dette mangfoldet som begrepene «objektivitet» og «materialitet» innebærer. Derfor har jeg aldri helt forstått argumentet om at det er farlig å gi slipp på naturbegrepet. Det er selvsagt mulig å misforstå og si at det ikke finnes noen natur fordi alt er kunstig, men i *antropocen*, som nettopp er epoken der selv geologiske systemer påvirkes av mennesket, er det også veldig vanskelig å finne steder som er naturlige i en gammeldags forstand. Slik sett er det postnaturlige et faktum vi må leve med, hvis vi snakker om naturen som villmark.

AD: Er det egentlig noen plass for villmark i tenkningen din?

BL: For å være oppriktig, så har jeg ikke noe sterkt forhold til villmark. I Frankrike minner landskapene om parker, som kulturlandskapene i Bourgogne. Kanskje tanken på villmark ville beveget meg mer hvis jeg var norsk, jeg vet ikke. Det som virkelig engasjerer meg, derimot, er at vi har et reduksjonistisk naturbegrep – det gjør at vi ikke tilskriver naturen en egen vilje eller evne til å handle på linje med mennesket: Den blir betraktet som objekt og materie, mens bare mennesket er sjel og subjekt. Min tenkning om Gaia innebærer at også villmarken forstås filosofisk – som et begrep om en autonom natur. Det er likevel rom for å fastholde at det vi kaller naturen,

må beskyttes mot overgrep, men beskyttelsen fungerer ikke på de samme premissene. Det jeg forsøker å gjøre, er å gi posisjonen som aktør tilbake til de organismene som utgjør den tynne hinnen omkring jordens overflate som vi kaller biosfæren. Økomodernistene – som er noen veldig merkelige folk – ønsker å anvende en slik tanke ved å gjøre om halvparten av USA til villmark. Den amerikanske biologen E.O. Wilson har gjort seg til talsmann for å la menneskene leve i byer – i høyst effektive byer – og så kan elefanter vandre omkring der ute.

AD: Spørsmålet om hvor langt vi kan gå når det gjelder inngrep i naturen, kommer opp i diskusjonen omkring det som kalles *climate engineering* eller *geoingeniørkunst* – direkte teknologiske inngrep i atmosfæren. Slike løsningsforslag er populære blant økomodernistene, men selv virker du ambivalent?

BL: Jeg skiller mellom *geoingeniørkunst* og planetært design. Argumentet er hentet fra den tyske filosofen Peter Sloterdijk, som hevder at vi aldri har levd på utsiden, vi lever alltid på en innside i en eller annen forstand. At vi alltid er på innsiden, er rimelig opplagt, men det blir stadig glemt. Det nye er at vi må bygge nye og kunstige rom, en slags beskyttede interiører for mennesket. Det er en generell oppgave, så å si, å sikre menneskets livsrom. Hvis denne oppgaven eser ut til å innbefatte en airconditioning av planeten, så må vi kunne si at dette er noe vi allerede er i gang med, om enn på en dårlig måte, siden vi gjør den varmere snarere enn svalere. Uansett er det å kunne påvirke i en slik skala ikke bare noe vi forestiller oss, det er noe vi allerede gjør. Vi er virkelig som Prometheus, som stjeler gudenes ild. Når jeg er ambivalent til *geoingeniørkunst*, som først og fremst vil innebære endringer i den øvre atmosfæren ved å slippe ut svovelpartikler og så videre, så er det fordi jeg har lest meg opp på emnet og har forstått hvor lite vi vet om mulige konsekvenser av slike inngrep. Jeg er en fryktsom, for ikke å si en vettskremt Prometheus når det gjelder inngrep av denne typen.

AD: Gjør muligheten for slike inngrep mennesket til en sterk aktør, mens naturen

nok en gang ender opp som et manipulerbart objekt?

BL: Jeg er plaget av disse spørsmålene. Min venn, den australske klimatenkeren Clive Hamilton, har sagt til meg: «Bruno, du har kanskje rett i at mennesket ikke er den eneste aktive part, at det er endeløst med ikke-menneskelige organismer som samhandler på linje med menneskene, men på et mer strategisk plan tar du feil: Mennesket er tilbake med full styrke.» Jeg og alle mine venner i *humaniora* og samfunnsvitenskapene hater tanken på at antropocen betyr at mennesket tar ledelsen over planeten. For hvis representantene for menneskeheten er Donald Trump eller Monsanto, det amerikanske selskapet som produserer genetisk modifiserte organismer, er vi på tynn is. Hvis det derimot er den norske regjeringen som skal representere menneskeheten, ville vi kanskje være mindre skremt, men likevel ... Vi ville nok ikke følt oss helt beroliget. Uansett er det et sterkt argument: Ja, mennesket er tilbake. Ja, designet av planeten har allerede begynt. Hvordan skal vi gjøre det godt snarere enn dårlig? Samtidig vil vi ikke ha en total kontroll over miljøet. Vi vet det er umulig, kunnskapen vår er for begrenset – og det ville være katastrofalt å gi en slik makt til noen som helst, særlig siden parter som Monsanto og Trump vel har mer innflytelse enn de fleste geokjemikere og glasiologer. Vi kan heller ikke være splittet hvis vi skal fatte avgjørelser om klimatiske inngrep.

AD: Kan vi da si at vi er ansvarlige for problemene vi har forårsaket, slik at det å ikke gjøre noe er utenkelig, at vi må gripe inn, enten det er i form av kutt i CO₂-utslipp, eller ved mer ekstreme tiltak?

BL: Ja. Situasjonen er veldig annerledes enn for eksempel i diskusjonen om faren for atomkrig: Der er det hele tiden et spørsmål om noe som kan skje. Her er det snakk om noe som har skjedd. Vi har for lengst vist oss som *geoingeniører*. Hvordan forholder vi oss til en handling som allerede har skjedd? Moralsk sett er det et veldig komplisert spørsmål. Gjør vi noe med saken – for eksempel ved å holde temperaturen under 1,5 grads stigning fra førindustrielle tall, noe som ikke virker

særlig oppnåelig – så vil vi ha gjort et stykke intasjonell geoingeniørkunst. Hvis vi avstår fra handling, er også det vårt valg og vårt ansvar. I begge tilfeller er mennesket i en kommandoposisjon. Men alle mine venner og kollegaer fra antropologien og andre fag hvor man er opptatt av det ikke-menneskelige og av *de andre*, har en enorm motstand mot denne tankegangen. De ville foretrukket om mennesket ikke hadde kontrollen eller makten til å bestemme. Men dette vil også være å lukke øynene for vårt moralske ansvar. Dette er på ingen måte enkelt.

AD: Så hva er løsningen?

BL: Min løsning i disse dager er å søke en ny definisjon av hva det innebærer å leve på jorden. At vi forstår jorden som noe annet og mer enn globaliseringens totalitet. Vi må forholde oss til en enda større sammenheng og hvordan vi skal innrette oss. Men da blir vi lett designere. Vi gir oss i kast med planetært design ...

AD: ... som også er et redesign av samfunnet?

BL: Vi må tenke samfunnet, allmenningene, byene på nytt. Vi har mislyktes i å handle. Eller også: Vi er del av en handling som fortsatt utspiller seg, og som gradvis har brakt oss over på en annen scene. På visse måter er det som å være i en krig, men likevel er det annerledes. En krig kan du stoppe.

AD: Spørsmålet om hvordan vi kan vite om klimaproblemene og likevel ikke gjøre noe med dem, er noe folk prøver å takle på ulike måter. Du har antydnet at denne mangelen på handling har religiøse røtter?

BL: Ja, jeg tror at uten religion blir dette helt uforståelig. Var det ikke for religiøse troskomplekser, ville vi ha handlet. Problemet er at vi opplever oss selv som usårbare, som allerede frelste. Vi lever, tenker og føler som om ingenting kan skje oss lenger. Mange folk mener at vi fortjener moderniseringen. Guds rike, i sin sekulære versjon – det vil si rikdom og overflod – er vår rett. Vi er i det lovede land allerede. Og så skal vi forlate det lovede land?! For på nytt å vandre gjennom ørkenen til enda et lovet land?! Det er helt utenkelig! Å leve apokalyptisk er selvsagt ikke

å ha apokalypsen bak seg, men virkelig å leve i endetiden.

AD: Hva innebærer det – å leve i endetiden?

BL: Vi må skille apokalypsen fra spesialeffektene: fra Hollywoods skildringer av verdens ende. Men brannene som har herjet omkring Hollywood, er mye mer fryktinngytende enn noen specialeffekter. Det er en bokstaveliggjøring av verdens ende som er på gang – og samtidig en mangel på apokalyptisk forestillingsevne. Vi lever som om vi er trygge, i et slags tidløst paradisi av velstand, mens vi på helt konkrete måter er i ferd med å ødelegge planeten.

AD: Du har også hevdet at vi i tidligere tider hadde en forestilling om at naturen var sublim – at den innga et slags estetisk gys, en overveldende, inspirerende følelse. Vi kan også kjenne et estetisk gys i møtet med forferdelige naturkatastrofer, i møtet med det Kant kalte det dynamisk sublime. Risikerer vi å ende opp som rene tilskuere til apokalypsen?

BL: Det sublime og apokalypsen er svært forskjellige ting. Spørsmålet må i så fall være: Føler folk en mørk sublimitet når de bevitner all ødeleggelsen – eller føler de simpelthen skam? Hos Kant er tre faktorer avgjørende i det sublime møtet med naturkreftene: Du må være beskyttet fra de overveldende kreftene du bivåner. Du må føle deg liten sammenlignet med dem og deres spektakulære spill. Og du må kjenne deg moralsk overlegen.

AD: ... fordi mennesket i sin moralske kamp for å overleve kan knuses av naturens rå kraft?

BL: Nettopp. Problemet er at Kants tre faktorer er borte. Det finnes ikke lenger noe trygt punkt på utsiden som du kan bivåne katastrofen fra. For det andre er du ikke lenger liten, siden du er en del av menneskeheten som er i ferd med å endre planeten. Og mest av alt er du ikke lenger moralsk overlegen – du føler deg tvert imot elendig! Du vet ikke hva du skal gjøre, hva du er med på. Så hvis det sublime er en saga blott, hva blir så den nye estetiseringen av apokalypsen? En mørk, trist, pervers sinnstilstand – en syk undergangsromantikk. Det sublime skulle løfte sjelen. Estetiseringen av katastrofen er en sørgelig sak.

FOTO MANUEL BRAUN

Heroisk – ja, jo, ho-ho, jeg tror jeg kan like det. Hvorfor ikke? La oss være heroiske! Jeg synes det er en god innstilling

– Bruno Latour

AD: Finnes det ikke også andre måter å løfte sjelen på – gjennom å innta en heroisk holdning til endetiden, om enn på en helt pragmatisk måte? Hvis vi først beskriver situasjonen og så spør hva slags mennesker og holdninger som må til for å bedre den – og så prøver å innta denne rollen?

BL: Ja, og det er jo dette jeg forsøker, på et vis – å tenke ut hva som kan være riktige politiske holdninger, og hvilke folk situasjonen påkaller. Det er derfor jeg snakker om jordlinger eller de jordbundne. Heroisk – ja, jo, ho-ho, jeg

tror jeg kan like det. Hvorfor ikke? La oss være heroiske! Jeg synes det er en god innstilling. Det er dette jeg prøver på i *Où atterrir*: Det dreier seg ikke bare om å designe menneskene eller folket og avgjøre hvilken moralsk utrustning vi vil trenge. Det dreier seg også om å finne ut hva slags land vi må finne frem til. Dette til forskjell fra tidligere økologiske skoler, som tok naturen for gitt, som noe under føttene våre som vi kunne finne tilbake til og forbinde oss med. Jeg har all mulig respekt for Arne Næss og dypøkologien, men

jeg tror vi må tenke helt annerledes. Naturen er ikke lenger der vi vil lande. Naturen har vært en av kildene til likegyldigheten – selvfølgelig ikke for naturelskere – men for mange andre har naturen blitt navnet på et slags objekt, som mennesket har kunnet manipulere fritt. Jorden er noe helt annet enn naturen. Jorden – og dette er det heroiske aspektet – er et lovet land, så å si – og samtidig er den stedet der vi må lande etter modernitetens høytflyvende drømmer om evig vekst.

AD: Spørsmålet om orientering blir altså intet mindre enn et spørsmål om hvor menneskene er på vei – et spørsmål om en overordnet historisk bevegelse. Hva betyr det egentlig å komme tilbake til jorden – å lande på Gaia?

BL: Rommet moderniteten skulle utspille seg i, har aldri blitt klart definert på en geografisk måte. Moderniseringsprosjekt har alltid vært vagt, noe som er sant også for Marx: Kommunismens fremtidige, ideelle tilstand – akkurat som nyliberalismens – har aldri blitt beskrevet klart. Det faktum at modernitetens hildringer nå er i ferd med å fordampe, på grunn av den økologiske krisen, er ikke veldig overraskende. Modernitetens Utopia er et sted uten grunnlag. Det er i motsetning til dette at vi kan snakke om å komme tilbake til jorden, å gjenvinne bakkekontakten. Tidligere har slike krav alltid vært fremmet av reaksjonære bevegelser som har bygget seg opp over århundrer, og særlig siden den franske revolusjonen. Disse legger vekt på at det lokale skal forstås som *blut und boden* – at vi må tilbake til røttene, til nasjonalstaten forstått som en etnisk beholder, som selvfølgelig er en illusjon i enda høyere grad i en tid der økologien muterer. Så her står vi: Vi har et dårlig definert utopisk sted som ble staket ut av moderniteten, og vi har et godt forskanset vokabular som vi bruker til å snakke om de lokale røttene. Ingen av disse ytterpunktene har lenger noen troverdighet.

AD: Samtidig trekkes ytterpunktene ut i det ekstreme? Politikere og populistere tilbyr løsninger som egentlig er en fornektelse av situasjonen?

BL: Det finnes folk som prøver å bevege seg videre mot en ekstrem modernisering, men

disse er blitt eksentriske skikkelser – hypermoderne milliardærer i San Francisco eller Los Angeles, som forestiller seg at vi vil reise til Mars, at vi vil finne opp enda raskere fly, lage DNA-rekonstruksjoner og autonome roboter. Den moderne forestillingsverdenen er blitt barokk og ekstravagant, men utviser en minimal interesse for de syv milliardene som ikke vil kunne nyte godt av fremskrittene. På den andre siden har du de populistiske versjonene, som er enda mer stridbare, hatefulle, og som prøver å fastholde en umulig mulighet til å gå tilbake til det lokale, selv på terskelen til epoken antropocen. Det er her Trump er interessant.

AD: I *Où Atterrir* skriver du innledningsvis om Trump som et symptom på fornektelsen – ikke bare av klimaproblemene, men av den globale fellessituasjonen som sådan.

BL: Det interessante er at Trump står for noe helt nytt: Han prøver å forene de to umulige endepunktene på samme tid. Han vil ta finanskapitalismen til det ekstreme og samtidig finne veien tilbake til det gamle hjemlandet, det nasjonale og regionale – det gamle Amerika. Mitt argument, som jeg på ingen måte kan bevise, men som jeg prøver å fremføre, er at dette bare er mulig med klimafornektelse. Tilbaketrekningen fra klimaavtalen stadfester at klima er den nye geopolitikken – en innstilling som ikke er ny, men som ikke er blitt gjort så eksplisitt før. Alle verdens nasjoner har prøvd å grønnvaske sin egen økonomi. Bare Trump sier: «Dere har et klimaproblem, vi har det ikke.» Tilbaketrekningen må sees som en krigserklæring og et tegn på at vi er inne i en slags global borgerkrig.

AD: Og samtidig har Los Angeles' ordfører Eric Garcetti og andre amerikanske ordførere begynt å undertegne Parisavtalen separat ...

BL: Det stemmer! Vi vet nå at spørsmålet om karbonressurser er et geopolitisk anliggende. Den norske regjeringen vet dette godt i og med debatten om oljeforekomstene og hvordan de skal utnytted. Men aldri før har vi hatt et så klart bevis på at det er en strid her. Og som du er inne på: USA opplever også en slags klima-borgerkrig, eller en sesesjonskrig. Nylig møttes uoffisielle og offisielle

Det interessante er at Trump står for noe helt nytt: Han prøver å forene de to umulige endepunktene på samme tid.

– Bruno Latour

delegasjoner fra USA i Bonn. De kjefte på hverandre, det var som de representerte to fullstendig forskjellige sider. Trump og USA 2.

AD: Så tilstanden av verdensborgerkrig innebærer ingen klar idé om en felles situasjon?

BL: Ingen konservativ tenker ville kunne si: «Dere har en økologisk krise – vi har ingen økologisk krise.» For det strider mot ideen om naturen som et felleseie, at den er eksistensbetingelsen for oss alle. Vi søker et nytt land der vi kan lande, men vi vet ikke riktig hva det innebærer. Migrasjon kommer inn her, for den forandrer også territoriene både for dem som ankommer, og for dem som tar imot. Den deregulerte globaliseringen betyr at alt er i bevegelse og flyter omkring. Vi har å gjøre med det den tyske politiske tenkeren Carl Schmitt kalte *raumordnungskrieg*, en organiseringskonflikt om verdensterritoriet. Det er et fruktbart begrep, det er akkurat der vi er nå: migrasjon, økologi, dyrepopulasjoner, ulver og bønder, oljeinteresser ...

AD: Og alle involverte parter i de nye konfliktenes definerer «territorium», «tilhørighet» og «grenser» på ulikt vis.

BL: I en viss forstand er selve begrepet om territorier i ferd med å bli omdefinert. Før var et territorium noe legal-juridisk, flatt, geometrisk og todimensjonalt, noe som har med røtter å gjøre og er definert av

gravlundene der forfedrene dine hviler. Nå er det, fra en rekke ulike kilder, oppstått en ny interesse for territoriet, forstått som noe helt annet: noe som ikke lenger er todimensjonalt, men som er tykt og består av mange lag. En rekke ulike territorier overlapper på samme sted. Kunstnere, som jo alltid fanger opp tidsånden, er for tiden opptatt av jordsmonn, meitemark og muld, humus og vekstsoner. I England har samfunnsvitere foretatt en sosial studie av jordsmonnet – noe som tidligere ville vært utenkelig. Gradvis blir territoriet noe mer materielt, noe helt annet enn arealer merket opp på geografiske kart. Til og med et fenomen som permakultur har blitt en ren farsott ... hagebruk og *slow food* er i ferd med å rykke inn i sentrum av kulturen og politikken.

AD: Hvis naturen virkelig skal inkluderes i politikken, oppstår ikke da et spørsmål om det er nok mennesker som kan snakke på naturens vegne? Og finnes det nok mennesker som bryr seg om dem som ikke har noen stemme? Hvordan mobiliserer vi for eksempel folk til å gjøre noe med at insektbestanden i deler av Europa har gått ned med nærmere 80 prosent?

BL: Det kommer an på, men dette er hva det betyr å være i en krigstilstand. Størrelsen på armeen din bestemmer om du vinner slaget – hvor mange bataljoner kan du mønstre? Ting kan forandre seg veldig fort. Vi må passe oss for å trekke slutninger ut fra hva som er intellektuelt plausibelt, og heller følge med på hva som skjer ute i den virkelige verden. Hvis du ser på hva aktivister faktisk gjør, så allierer de seg med forskere, bønder og fiskere. Et mangfold av nye erfaringer oppstår som endrer betydningen av å representere noe eller noen. Desto viktigere er det å beskrive verden på nytt, for bare på den måten kan vi begynne å få grep om hva som foregår. Hvis du vil undersøke nedgangen i insekter, så må du stille spørsmålet «Hvor forsvinner insektene fra?» Det er kanskje ikke så lett å forestille seg en gruppe som protesterer for å få tilbake alle insektene som for bare noen tiår siden klistret seg mot frontrutene. Likevel må dette være målet. Vi må ville ha skitne frontruter på nytt! Dette er en vanskelig kampsak å få folk med på, på grunn av det vi kaller *shifting baseline*

Tilbake- trekningen fra klimaavtalen stadfester at klima er den nye geopolitikken.

– Bruno Latour

syndrome: Når det blir færre eksemplarer av en art, venner folk seg til det og opplever det som normalt. Dette er et veldig nedslående stykke psykologi. Unge mennesker savner ikke insektene, for de har aldri opplevd noe annet. Da jeg var ung, måtte vi vaske frontrutene hele tiden. Å beskrive verden er for meg en måte å lade politikken på nytt på – i form av et politisk momentum der nye beskrivelser fører til en full reorientering. Slik blir vi for eksempel plutselig og lidenskapelig opptatt av insektene som vi tidligere syntes var en plage.

AD: Historisk sett er oppdagelsen tid over. Befinner vi oss likevel i en ny tid – en gjenoppdagelsens tid – som kan løfte motet og hjelpe oss forbi følelsen av tragedie?

BL: Vel, det er min måte å være optimistisk på. Det er min måte ikke å ta del i følelsen av undergang. Vitenskapelig og teknisk sett er det helt gangbart å være pessimistisk, men jeg tror det ikke har noe for seg, politisk sett. Optimisme har ikke noe å gjøre med teknovitenskap: DNA pluss kognitiv vitenskap pluss roboter pluss verdensrommet. Snarere er den beslektet med å utforske kompleksiteten i den verden vi trodde vi allerede kjente. Om termen enn er grandios, så vil jeg låne den fra deg og kalle vår tid en gjenoppdagelsens tidsalder. Det vi kaller det lokale, har en ganske annen betydning sett i forhold til Gaia enn i sin gamle betydning: Det har mange ulike dimensjoner. Gjenoppdagelsen av et land er på en måte en klisjé – siden økologene alltid har snakket om det samme – men begrepet

innebærer en annen måte å ramme inn verden på, det fører til en annen geometri, så å si. Vannet får en annen betydning, isen får en annen mening, industrien blir sett i sammenheng med CO₂, vi ser ting på helt nye måter. Antibiotiske bakterier har en helt annen form for globalisering enn ugress.

AD: Tradisjonelt har det lokale blitt forstått som noe subjektivt, som den enkeltes umiddelbare horisont – i motsetning til det vitenskapelige blikket som liksom skulle se alt langt borte fra – som fra stjernen Sirius. Stemmer ikke det?

BL: ... og her ligger feilen. Det lokale er objektivt. Blikket fra innsiden av den kritiske sonen er fullstendig objektivt, det er bare objektivt på en annen måte. Det vi ser, er reelt, men det blir bare synlig hvis vi skjønner hva de ulike partene gjør, hva de trenger, hva de vil, hva de kan.

AD: Men når vi ser ting innenfra og gjenoppdager omgivelsene som et flettverk av territorier, dukker spørsmålet opp: Hvem sitt perspektiv skal vi se territoriet fra? Det finnes åpenbart ulike livsformer, både menneskelige og ikke-menneskelige, med ulike interesser som kan kollidere. Vil ikke da spørsmålet også innebære at det forhandles om livets rett – om retten til å være der man er?

BL: For meg er det avgjørende spørsmålet: Når man snakker om sitt territorium, inneholder dette territoriet andre vesener eller ikke? Hvis du definerer dem som en del av ditt territorium, så innebærer et forsvar av ditt territorium også å forsvare insekter og fugler. Så finnes det dem som tilhører samfunnet, slik min landsmann Émile Durkheim definerte det: altså kun et menneskelig samfunn. Disse kjemper mot dem som forstår territoriet sitt som et som rommer et større samfunn som også inkluderer insekter og fugler. Slik finner det sted en kamp mellom ulike former for kosmopolitisme, eller kosmopolitikk, om du vil – som ikke skiller seg vesentlig fra politikk i sin vanligste forstand. I Norge har dere for eksempel disse ungdommene som angriper oljeboringen i Arktis, og som saksøker staten. De bruker loven til å si at «det dere gjør der, er faktisk et angrep på oss». Dette er politikk, slik politikken alltid har utspilt seg. Vi har det

med å skille mellom sosiale kampsaker og økologiske kampsaker, men dette er både feil og besynderlig – for de er det samme.

AD: Så snarere enn å snakke om den sjette utryddelsen og slå alarm om drivhuseffekten, må vi finne ut hvor slaget står i våre egne omgivelser?

BL: Vi svømmer over av informasjon om den økologiske krisen – og nesten alt er globalt og grusomt. Nettoresultatet er total handlingslammelse. Le Monde trykket nylig en advarsel om klimaendringene, signert 15 000 forskerne, i krigstyper over halve forsiden. Men hva skal du gjøre med dét? Hvor går du derfra? Folk sitter med en følelse av maktesløshet. Det er her mange av de grønne tenkerne trår feil. De holder dommedagsprekener, men forstår ikke dramaet i dets to ulike dimensjoner. Når vi bare fokuserer på det tragiske, så er det en pedagogisk tragedie. Det er viktig å få med også den komiske delen, som er livsbekreftende. Selv har jeg skrevet et teaterstykke om Gaia som er en tragikomedie. Komedie er en måte å unngå tilstivningen som ligger i det tragiske. Vi trenger ikke flere pedagogiske tragedier, men snarere å sette i gang livlige debatter og iscenesette virkeligheten på nye måter. Komedie, drama, kunstutstillinger, forestillinger – dette er den eneste måten vi kan frigjøre oss fra følelsen av maktesløshet på.

AD: Hva med politikken? Miljø-, teknologi- og vitenskapshistorikeren Jean Baptiste Fressoz ved Centre national de la recherche scientifique (CNRS) i Paris sier at vi har endt opp med å se naturen som foranderlig, mens vi anser samfunnet og kapitalismen som noe som ikke kan endres. Er det ingenting vi kan gjøre?

BL: Dette er faktisk et tema i den nye boken til min venn Michel Callon [*L'Emprise des marchés. Comprendre leur fonctionnement pour pouvoir les changer* (2017). Red.anm.]. Han skriver om økonomien ut fra det samme argumentet. Det viser seg at økonomien, så lenge vi ser den fra en sosiologisk, antropologisk vinkel – er mye mer fleksibel enn folk antar. Venstresidens besettelse med hensyn til systemet – og at det tilsynelatende ikke kan endres – har virket kontraproduktivt. Det hindrer mange kritikere i å se at det finnes et mangfold av praksiser.

AD: Mener du å si at kapitalismekritikken blir en melankolsk utforskning av hvorfor vi er dømt til å tape?

BL: Ja, det er en typisk venstreradikal posisjon der man er fascinert av fienden.

AD: Selv har du sagt at man ved å lage planer for grønne økonomier risikerer å gjøre situasjonen enda mer kompleks og uoversiktlig gjennom et mylder av modeller, som tilsynelatende konkurrerer med hverandre. Men du virker skeptisk til tanken om å økonomisere økologien. Bør vi likevel økologisere økonomien?

BL: Det finnes mange som prøver å økonomisere økologien, på interessante måter. Tidligere har jeg delvis vært et offer for mine antikapitalistiske tendenser. Callons bok har fått meg til å tenke annerledes. Jeg tror formuleringen din er riktig, at det er snakk om å økologisere økonomien, fordi økologien er så kompleks. Kapitalismen er ikke et kart over økonomien, men en måte å manøvrere i den på – som samtidig former den. Det finnes en flott linje hos den franske sosiologen Gabriel Tarde, der det heter at økonomene er så overbevist om ideologien fra den vitenskapelige revolusjonen at når de tar for seg et fenomen som er veldig nær innpå dem, prøver de å se det fra en størst mulig distanse – men ender nettopp opp med ikke å se noe i det hele tatt. De tror de imiterer naturvitenskapen. Og dette til tross for at astronomene gjerne ville solgt sin egen mor for å se fenomener i kosmos på nærmere hold. Det er bare mangelen på tilgang til det nære perspektivet som gjør at de observerer ting fra en enorm avstand og stoler på alle mulige instrumenter og diagrammer. Her kommer vi på en måte tilbake til boken om Paris, for hvis vi skulle se på økonomien slik vi ser på en del av samfunnet, som en by, som Paris, så ville vi med en gang identifisere åpningene, veiene og de mulige manøvrene som vi ikke tar høyde for når vi beskriver den som kapitalisme. Hvis vi derimot betrakter økonomien som en økologi, forstår vi at en endring i topografi, kosmologi, kosmografi eller hva du vil kalle det, gjør en forskjell. Et slikt blikk er kartografisk og politisk på samme tid.